

Круглий стіл

"Філософських проблем гуманітарних наук"

Л. Шашкова, Л. Губерський, В. Приходько, А. Баумейстер,
В. Ільїн, М. Бойченко, В. Гладких, Д. Чернецький,
О. Якубін, З. Дубняк, А. Одинець

ФІЛОСОФІЯ У ПУБЛІЧНОМУ ПРОСТОРИ

Людмила Шашкова (модератор): щиро вітаю всіх учасників Круглого столу, який ми проводимо у міжнародний День філософії ЮНЕСКО 2018. Запропонована сьогодні до обговорення тема присвячена присутності філософії у публічному просторі. Безперечно, що така присутність є сутнісним виміром існування самої філософії і можемо свідчити, що останнім часом філософська проблематика активніше затребувана в суспільному дискурсі, що надихає до висновків про актуалізацію її значущості для розуміння тих процесів, які відбуваються в українському суспільстві. Проте філософія завжди цікавила більше людину особисто, вона в усі часи давала можливість людині вести діалог з самою собою про саму себе. Сподіваюсь, сьогоднішнє обговорення буде вельми цікавим і продуктивним. Розпочати запрошую доктора філософських наук, професора, академіка НАН України Леоніда Губерського.

Леонід Губерський: дякую за запрошення взяти участь в обговоренні надзвичайно важливої теми. З історії філософської думки знаємо, що стосунки філософії і широкого загалу ніколи не були простими. Філософія вчить світоглядному плюралізму та ідеологічній толерантності, критичному мисленню, сприяє звільненню від догматизму і духовному формуванню людини. Філософські системи знання – це цілі інтелектуальні світи, обґрунтовані й оригінальні. Філософії притаманне прагнення відкрити глибинні основи не лише природних систем, а й соціальних подій, людського мислення. Вона завжди представляє багатомірне, динамічне людське життя і тому філософія привертає увагу та викликає інтерес багатьох – як фахівців, так і пересічних людей. Філософія представляє світ через свої проблеми, принципи й поняття, які є результатом тривалої історії філософського пізнання світу і творчості багатьох пересічних людей, до якої ніколи не пізно залучитися.

Не слід забувати про те, що філософія від самого свого виникнення завжди апелювала до мислення людини, до її вміння формувати уявлення й знання про світ, про себе і своє місце у ньому. Як і саме мислення, філософія – це не просто сформульовані деякі обґрунтовані положення чи судження, це процес розмислів. Вона формує вміння мислити, залучає людину до діалогу з мислителями минулого і сучасності через опанування філософським знанням. Занурення у філософську проблематику розвиває мислення й розширює бачення світу, що є необхідним для будь-якої людини.

Загалом, хоч би які закиди не робилися щодо практичної корисності філософії, треба розуміти, що філософія ніколи не дає людині рецептів і безумовних схем життя і діяльності. Проте знайомство з її проблематикою може відкрити шляхи до відповідей на важливі життєві питання. Філософія може навчити толерантного сприйняття думок та позицій опонентів, а в контексті сучасної реальності, коли домінують фінансові, економічні, політичні виміри, філософія наголошує самоцінність людини незалежно від її статусу і здібностей.

Позитивним чинником сьогодні є той факт, що все більше людей цікавляться філософією поза академічними закладами і колами. Дійсно, така тенденція укріплюється і ставить чимало нових завдань для академічних філософів. Використати цю зацікавленість можливо не лише для популяризації філософського знання, але й для розширення числа тих, хто вчиться філософуванню. Попит на філософську обізнаність і освіту зараз стає затребуваний і це вкладається в тривалу європейську традицію.

Підкреслимо, що освіта завжди була і є важливою частиною суспільства, його зрізом, і те, що відбувається в суспільстві, має місце і в освіті. Для того щоб діяти в освітньому середовищі потрібно чітко розуміння того, чого хоче суспільство від освіти, інакше освіта, як підсистема соціуму, може чи перетворитися на самодостатній і самовідтворюваний процес, чи розчинитися у квазіформах, які далекі від конкретної людини і від суспільних потреб.

Питання про те, чому навчати і як, які пріоритети обрати в цьому контексті, які якості особистості мають бути сформованими насамперед і загалом, щоб людина знайшла своє місце в житті, була успішною, конкурентоздатною, зрештою, щасливою, постає як питання глобальне і центральне. Без його всебічного осмислення і на рівні академічної науки, і на рівні обговорення в колі широкої громадськості реформаторські кроки в освіті можуть мати лише частковий і тимчасовий успіх. Тим більше, що наше століття робить грандіозні виклики, світ навколо нас швидко змінюється, його важко охопити єдиним поглядом, передбачити головні вектори розвитку, запропонувати запобіжні культурні інновації. Поряд з відчутними перевагами, пов'язаними, насамперед, з можливостями вільного розповсюдження інформації, ідей, поглядів, переконань, товарів, вільного пересування по світу, інтеграції культурних надбань народів тощо, помітними є негативні наслідки глобалізації, зокрема, загроза втрати національної ідентичності, занепаду економіки, загострення міжетнічних відносин.

Важливим компонентом змісту освіти в економічно розвинених країнах є цінності, стиль і культура життєдіяльності європейського суспільства, ринок праці в цьому регіоні. Освіта розглядається як своєрідний ключ до майбутнього економічного процвітання, рушійна сила науково-технічного прогресу і паспорт індивідуального успіху. Упродовж часу своєї незалежності Україна випробувала чимало проектів перебудови свого буття і можна впевнено сказати, що подальший прогрес залежить саме від освічених, підготовлених людей з їх необхідними інтелектуальними і моральними якостями. Людина освічена, зокрема й в царині філософії, завжди в тренді, а висока якість освіти гарантує економічний розвиток будь-якої країни, і України також.

Людмила Шашкова: хочу надати слово Володимирі Приходько, оскільки він представляє запроваджену вперше цього року на філософському факультеті магістерську програму "Прикладна філософія" як один із її розробників і викладач цілої низки новітніх навчальних курсів.

Володимир Приходько: я радий вітати шановну публіку в університетській залі на нашому Круглому столі, присвяченому міжнародному Дню філософії ЮНЕСКО. Для нас як філософів – це безперечно свято, головний сенс якого криється у ритуалі, що своєю циклічністю постійно відтворює філософію, надаючи їй місце. Круглий стіл – це одна з форм такого ритуалу. Усі ми, присутні в просторі цієї аудиторії, причетні до дійсного існування філософії. Ми вже добре відчуваємо, що без нашого втручання в хід подій, вона не зможе далі існувати. Ми обтяжені певною місією її збереження.

Криза філософії сьогодні, на мій погляд, тому-то й переживається так болісно, що філософія вже немає статусу самозрозумілого авторитету, який вона мала або одноосібно, як в Античності, або у зв'язі з теологією чи наукою, як в Середньовіччі та Новому часі. Простіше кажучи, вона поступово втрачає свої звичні місця в просторі, які зараз піддаються ерозійному впливу доквітля. Навіть університети з їхнім академізмом не можуть гарантувати "світле майбутнє" для філософії, демонструючи тенденцію до витіснення філософських дисциплін.

Проте я хочу, щоб ми уважніше зупинилися на розумінні цієї кризи. Наприклад, її позірна негативність, насправду, нам говорить про те, що немає вже тих вищих, завірених традицією, цінностей, норм та правил, апеляція до яких забезпечувала би стабільність статусу філософії. Майже ні на кого не діє бравада зі самозвеличуванням філософів до культурної чи духовної еліти з додаванням просвітницьких акцентів (окрім, можливо, тих, хто прагне звеличитися над іншими за допомогою філософії). До того ж в Україні панує руйнівне цинічне упередження до філософії як до варіанту ідеології в дусі псевдо-марксизму, що тривалий час нав'язував примітивні схеми, видаючи їх за філософські ідеї. Ці негативні моменти можна назвати успадкованими.

Крім цих успадкованих, наявні також надбані від особливостей сучасних соціально-історичних умов негативні моменти, що відбиваються на характері філософських практик. Вони представлені надмірно спрощеним уявленням про філософію. На кшталт того, що будь-хто може стати філософом, транслюючи філософські тексти. Теза тут проста: кожен є філософом, оскільки усі ми мислячі істоти.

Мене ж більше цікавить проблемний, позитивний, бік нової ситуації, в яку потрапила філософія. Вона водночас отримує декілька перспективних напрямків розвитку. По-перше, не маючи певного академічного топоса, філософія має вступити в конкурентні стосунки, використовуючи увесь свій рефлексійний і методологічний потенціал. Проте, як на мене, конкуренція тут скоріше означає кооперацію. Філософія не витісняє науку, релігію чи мистецтво, а, навпаки, намагається підсилити їхній статус через смислове доповнення, я би назвав це так. Ось тут і з'являється місце для публічності філософії. По-друге, для неї відкривається перспектива формування публічних місць через вдосконалення і урізноманітнення засобів комунікації, аж до виходів у сферу повсякденності. Тут важливою є нова, як на мене, місія філософа як універсального перекладача.

Отже, шановні колеги, філософія вимагає змін, які би зробили її по-справжньому прикладною. При чому під цим слід розуміти, з одного боку, розвиток оригінальної кооперації як реакції на нову соціально-історичну конфігурацію простору, а з іншого – творчу роботу з комунікацією, використовуючи усі методологічні можливості, задля продукування нового простору, як філософського, так і навколофілософського.

Людмила Шашкова: я не відкрию великого секрету, якщо скажу, що останнім часом одним з найпопулярніших українських академічних філософів у соціальних мережах, на каналі YouTube є Андрій Баумейстер. Як Вам, пане Андрію, вдається лавірувати між академічністю і популярністю?

Андрій Баумейстер: коли кілька років тому в інтерв'ю газеті "День" я висловив думку про ренесанс філософії в Україні, більшість моїх колег це було сприйнято здебільше скептично. Сьогодні причин для скепсису поменшало. Але тепер тенденція зростання інтересу до філософії в широких колах освіченої публіки супроводжується поступовим зниженням статусу філософії на інституційному (академічному) рівні. Тобто відбувається рух у двох протилежних напрямках: з одного боку, запит на філософію у публічній сфері, а з іншого боку, – поступове зменшення "долі" філософської освіти в академічній сфері (скорочення годин, скорочення курсів з філософії на інших факультетах тощо). Про причини зазначених тенденцій я не буду тут казати, жанр короткої доповіді не дозволяє це робити. Важливіше поставити запитання: чи адекватно реагують академічні філософи на суспільний "запит"? Чи задовольняє академічна філософська наука публічний "попит на філософію"?

Розумію, що у багатьох моїх колег такі запитання можуть викликати обурення. Хіба личить філософам "вдовольняти" чийсь потреби? Хіба філософія не є справою "обраних"? Чи не ризикуємо ми, академічні філософи, виходячи "в народ", звести філософію до якогось елементарного примітивного рівня? Такі побоювання мають свої підстави. Але хто сказав, що у суспільстві існує попит на примітивну філософію? І хто сказав, що наша академічна філософія – спільнота "обраних"?

На мою думку, філософія має існувати одразу на двох рівнях: на академічному і публічному. Безперечно, університет є місцем, де можна і треба говорити про складні речі складною мовою. Саме університет – це своєрідна лабораторія наукового мислення, місце для наукових пошуків і досліджень. Без академічної філософії філософська думка занепадає, втрачає властиву їй глибину та масштаб. Втрачаються, врешті-решт, належні стандарти. Однак без "публічного існування" філософія ризикує замкнутися у своєрідне академічне "гетто", простір якого стає дедалі меншим. Якщо вона буде "тільки" академічною, якщо філософи не будуть реагувати на актуальні питання й виклики сьогодення, філософія поступово втратить свою головну суспільну роль: бути інстанцією критичного мислення й посередницею між різними дискурсами. Ще один важливий момент варто тут відзначити. Якщо академічні філософи відмовляться від своєї публічної ролі, їхнє місце, урахувавши вищезазначений інтерес, займуть інші персонажі. Це будуть псевдо-мислителі, популярні блогери й просто авантюристи. І якщо за таких умов філософія у своїй публічній іпостасі постане в доволі непривабливому вигляді, то звинувачувати в цьому філософи повинні будуть лише самих себе.

З вищесказаного випливають і деякі наслідки для академічних програм і курсів, що пропонуються на філософських факультетах. Варто приділити увагу таким напрямкам, як прикладна філософія (її варто відрізнити від публічної філософії). Прикладна філософія – це вміння працювати з актуальними питаннями сьогодення на рівні академічних стандартів. Окрім прикладної філософії, можна було би певну частину лекційних і практичних занять приділити шлі-

фуванню навичок, які уможливили випускникам філософських факультетів проявляти себе і на публічному рівні. Це наприклад, певні комунікативні навички, навички роботи з різними аудиторіями, вміння володіти різними "мовами" філософії (від академічної до "популярної", доступної для широких верств освіченої публіки).

Завершуючи свій короткий виступ, ще раз хочу відзначити: сьогодні філософія перебуває в новому соціально-культурному контексті, існує перед лицем нових викликів. Академічні філософи мають бути готовими до цих викликів і повинні враховувати цей новий контекст. А те, що філософія викликає все більшу зацікавленість з боку освічених кіл суспільства – це, безумовно, позитивне явище і гарний шанс для розвитку. Треба тільки правильно скористатися цим шансом...

Людмила Шашкова: надаю слово Володимирі Ільїну, він представляє Українське філософсько-економічне наукове товариство як його засновник і президент і має ґрунтовний досвід спілкування з економічних питань не лише з фахівцями і науковцями. Я передбачаю Ваш іронічний настрій, але все ж таки: чи можливо побудувати містки між академічним середовищем і публічним простором?

Володимир Ільїн: Я хотів би одразу сформулювати питання: **"Чи може "філію" – любов взаємна – бути публічною?"** Постановка проблеми "публічності" філософії потребує уточнення: вона ніколи не була "закритою", але для тієї частини суспільства, яка належала до інтелектуальної еліти (або вважала себе такою). Мати стосунок до філософії було почесно. Достатньо згадати слова Олександра Македонського: "Батьку я вдячний за те, що він дав мені життя, Арістотелю – за те, що відкрив його смисл". Сенека, як відомо, був вихователем імператора Нерона, імператор Марк Аврелій залишився в історії як філософ, король Пруссії Фрідріх II дружив з Вольтером, імператриця Росії Катерина II – з Дені Дідро, а король Пруссії Вільгельм Фрідріх III вважав за честь листуватися з І. Кантом. Таких прикладів на користь авторитету філософії дуже багато в історії.

Але для більшої частини "нарколонаукової" публіки філософія не була авторитетною наукою. Людину, яка жила в сфері розв'язання простих, "житейських" проблем, нездатність досягнути глибини філософського знання приводила до заперечення потрібності філософії за принципом: "Я не розумію, отже, воно не правильне і не потрібне". Більш зважений підхід вибудовував міркування: "філософія настільки серйозне заняття, що йому потрібно приділяти значну кількість часу, і водночас настільки не серйозне заняття, що на нього жаль витратити життя".

Публічність філософії обумовлена проблемами, які розв'язуються в ту чи іншу епоху. Наприклад, для Сократа важливо було визначити місце філософа в суспільній діяльності. Повне знання ремесла більш важливе за витончену діяльність, яка не поєднана з умінням рук. Філософ може краще лікаря розумітися в справах медицини, але до ліжка хворого всі люди запрошують лікаря. Спеціалізації вимагає кожна справа і справедливість, розсудливість також привілей спеціалістів: цар, тиран, економ, землероб посідають певне місце в суспільстві. Під час обговорення специфіки філософського знання Сократ в платонівських діалогах слова "наука" (епістеме), "мистецтво" (техне), "ремесло" (деміургія), "мудрість" (софія) вживає часто одне замість другого. Зрештою, у діалозі "Феаг" місце філософії визначається в зіставленні з діяльністю деміурґів. "Софія" серед інших людських спеціальностей визначається як наука управління людьми з доброї волі. Особливість цієї науки в тому, що вона перебуває під особливим захистом божества.

Дещо інше місце філософії і філософа сьогодні, коли немає божества (Бога). "Бог помер" (Ф. Ніцше) ще в XIX ст., а в XX-му "померла людина" (А. Мальро). У ситуації інформаційної (цифрової) епохи філософія максимально поступилася сучасним технологіям. А якщо згадати, що ми живемо в умовах "фінансової цивілізації", де все (або майже все) вирішують гроші, то філософія ще більше втрачає попит. Відбулося падіння престижу професії, зокрема у зв'язку з тим, що в радянську епоху її наділили ідеологічною функцією як мало не найголовнішою.

У роки мого навчання викладачі філософії переконували студентів природничих і технічних факультетів, що філософія – також наука, і її вивчення дуже корисне. Сьогодні таким самим чином філософія намагається довести свою корисність суспільству ринкової економіки. Забувши, що саме ринок із часів Сократа (головним обвинувачем якого – багатий торговець шкірами Аніт) був найбільш ворожою філософії стихією. І залишається таким і сьогодні. Модні філософські імена і філософські школи перетворюються на "товарні бренди".

І сама філософія трансформується в бік ринку. Декартівське "мислю – отже існую" поступається новій тезі – "мислю, отже, заробляю". Для філософа тепер головне завдання полягає не в поясненні світу, а в підлаштуванні до нього. На початку 90-х Річард Рорті в статті "Філософія і майбутнє" радить колегам-філософам брати за зразок юристів, інженерів, економістів, а не мудреців: "Сучасні філософи, подібно інженерам і юристам, спочатку повинні вяснити, що потрібно їхнім клієнтам". Очевидно, саме в цьому плані вона може бути потрібною. Про публічність говори-ти вже не доцільно.

Міркуючи про "космос" капіталізму, М. Вебер одним із майбутніх варіантів його розвитку бачить "вік механічного за-костеніння, наповнений судомних спроб людей повірити в свою значущість". Філософія в таких умовах стає типом професії "недосконалого виду". Доцільно згадати думку Дж. Мокіра, який наголошує на актуальності "корисних" знань. Саме вони "рішуче" і "ціленаправлено" породили сучасний матеріальний світ. Опір і неприйняття "корисних" знань до-волі значні, але сучасний світ інституціонально влаштований так, що ті, хто заперечує технології і позитивне (корисне) знання, зрештою будуть змушені змінити свою позицію. Питання в тому, як довго вони будуть чинити опір.

Ще один важливий аспект проблеми публічності філософії – її відносини з владою. Філософ не менше причетний до сфери влади, ніж до сфери науки. Сама філософія може існувати в умовах відносної демократії і як критика цієї демократії. Щойно демократія зникає, філософів або знищують, або в кращому разі роблять "служницею богослов'я" (влади). Влада, яка зменшує і ліквідує поле філософії, буде знищувати і народ. У свою чергу, народ, який не зумів змусити владу боятися і поважати себе, не може розраховувати на демократію і появу в своєму середовищі філо-софів. Сьогодні в українських ЗВО курси філософії зменшуються і зменшуються, а в такому "куцому" виді це вже не філософія. Більше прав одержує "корисне" знання, якому така скорочена філософія ("начебто" філософія) конкурен-тною бути не може. За деспотичного, авторитарного режиму філософія "користі не дає", а шкода цілком можлива; для демократичної більшості (для "маси") філософія – даремне заняття, а філософ – дивак, який "сидить" в діжці. Філософу залишається бути лише співрозмовником для студента. Університет – це те публічне середовище, у якому філософія може претендувати на свою "корисність".

А як бути з претензією на "Універсум", або "ціннісно-смысловий Універсум", про який писав відомий український філософ Сергій Кримський? На нього, як і завжди, залишається запит, але далеко не в усіх. А філософія, як завжди, елітарне заняття. Філософія – не просто любов до мудрості. Адже "філія" – любов взаємна. Тому філософ насамперед той, кому "софія" відповідає взаємною любов'ю. А така любов не може бути публічною, а тільки особистісною. Уявіть, що всі "навчилися" філософії і стали Сократами. Як можна жити в такому суспільстві?

У романі Малькома Бредбері іронічний герой – філософ Кримінале висловлює таку думку: "Філософ – це просто "клоун" (блазень) думки, мислення. Він зобов'язаний презентувати себе мудрим, йому призначена така роль. Кожна епоха, кожна ідея вимагає, щоб він дав доступний розумінню портрет реальності". Але сьогодні такий "портрет" потрібен далеко не всім. Людство вже звикло жити в медіа-просторі, який далекий від істини, тривог душі і серця, хвилювань думки. Тому, можливо, якби з'явився новий Сократ, він знову був би засуджений більшістю на смерть.

Людмила Шашкова: хотілось би поставити питання Михайлу Бойченку: а в чому Ви вбачаєте відмінність між філософськими і довкола-філософськими роздумами?

Михайло Бойченко: у розумінні **філософії як концептуального мислення**. На перший погляд, нелегко відрізнити справжню філософію від схожих на неї за проблематикою та часто навіть за термінологією довкола-філософських розмислів. Інколи і самі філософи починають так захоплюватися популяризацією філософії серед широкої публіки, що втрачають строгість застосування філософської методології, наповнюють філософський словник понятійно непроясненими термінами та туманними метафорами, які не мають ані однозначного ціннісного призначення, ані хоча би натяку на функціональні зв'язки з поняттями.

Інколи видається нескладним відтворювати практику філософування у стилі М. Гайдеггера чи міфологізації за зразком Д. Толкієна, філософських проповідей Гілберта Кітта Честертона чи правової метатеорії Лео Штрауса, філософії логіки Уїларда Квайна чи релігійної філософії Христоса Янареса, мистецтвознавчих студій Умберто Еко чи філософії прав людини Мішеля Фуко, політичної аналітики Ноама Чомські чи економічних провидінь Маршала Маклюєна. Однак, без глибокого знання оригіналів з історії філософії та літератури, науки та мистецтва, релігії та політики, економіки та права, знання світової та вітчизняної історії такий автор гарантовано потрапить на псевдо-філософські манівці, які лише за зовнішньою подобою нагадуватимуть філософування.

Питання полягає не в тому, чи можна виходити за межі строго академічного дискурсу і академічного кола спілкування – це, безумовно, потрібно як самим філософам, так і суспільству, – але такі подорожі мають збагачувати обидві сторони, а не збіднювати: філософу варто нести у суспільство справжні філософські смисли й орієнтири і збагачувати усіх зацікавлених філософією відчуттям ціннісного смаку та понятійної культури, а суспільство не лише живить філософів новою драматичною мотивацією і несподіваними сюжетами для осмислення, але й саме в особі філософів отримує своїх невтомних, але доброзичливих критиків, які непомітно формують не лише суспільні смаки, але й суттєво коригують майбутній порядок денний не лише для наукової, але й для інших нефілософських спільнот.

Насправді відрізнити академічний підхід від неакадемічного – завдання важливе, але вторинне. Адже і всередині академічного середовища трапляються випадки більш чи менш акуратних з погляду оформлення наукового стилю письма текстів і їх авторів, які все ж по-справжньому не можна назвати філософськими. Філософ – дослідник, який здатен до концептуалізації. Є не так мало науковців, особливо серед видатних дослідників-першовідкривачів, які також демонструють блискучі зразки філософського мислення як елемент своїх науково-теоретичних і загальнометодологічних розробок. Досить згадати видатних фізиків ХХ ст. – Альберта Ейнштейна, Вернера Гайзенберга, Нільса Бора, математиків Георга Кантора, Курта Гьоделя, Альфреда Вайтгеда та багатьох інших учених, які дали світу прекрасні філософські ідеї. Однак усе ж концептуальне мислення – це відмінна риса саме для філософів. Тут концептуальність є нормою, а не винятком з правила, властивим переважно геніям. У науках достатньо деякої іскри концептуальності для успіху. У філософії неможливо мислити наполовину концептуально чи менше, чи навіть більше, ніж наполовину: тут або мислиш вичерпно концептуально і тоді ти – філософ, або ти не здатен на концептуалізацію і тоді ти не філософ.

Хоч скільки текстів з використанням філософських термінів написала людина, хоч які огляди і порівняння зробила – якщо ці терміни не мають понятійної основи, якщо не досягнуто в пізнавальній настанові формування цілісного концептуального каркасу, базованого на філософських категоріях, текст буде розпадатися у кращому разі на окремі цікаві судження, але аж ніяк не буде філософським текстом, а його автор не буде філософом. Результатом цього близького, схожого на філософію розмірковування ніколи не буде філософська позиція, бо філософська позиція неможлива без концептуалізації. Відповідно, і у високій теорії, і в прикладних, практичних питаннях або наявна концептуальна основа – і тоді присутня справжня філософія, або ця концептуальна основа відсутня – і тоді не врятує ніяка аналітика, метафізика та інші філософські словники і формальне звернення до філософської методології, а з іншого боку – не врятують також ніякі судомні спроби знайти філософію у "простоті" і "щирості" практики. Як теорія залишиться казуїстикою і грою в слова без концептуальної основи, так і практика буде набором незв'язних, непослідовних, псевдо-контекстуальних рішень, якщо за ними не буде концептуальної позиції, яка забезпечує послідовність і системність у будь-яких регіональних онтологіях та яких би то не було спеціальних і специфічних контекстах.

Чи може концептуальне мислення бути програмованим результатом навчання? Лише до певної міри. Звісно, напевно чи можливо стверджувати, що така здатність до концептуалізації зумовлена певним геном чи навіть набором генів. Швидше можна очікувати, що кожна людина більшою або меншою мірою здатна до концептуалізації. Але статистично можна впевнено стверджувати, що реалізує таку здатність все ж значна меншість людства. Для цього необхідні не лише генетичні сприятливі обставини, але й дружнє до критичного мислення культурне середовище виховання, належна освіта, орієнтована на заохочення творчих пошуків і вивчення кращих зразків концептуального мислення. Але головне – потрібне неперервне бажання самої людини мислити концептуально. Адже якщо будь-кому вдасться хоча би у незначному ступені відчути насолоду від того, наскільки просто можна розв'язувати дуже складні проблеми завдяки концептуальному їх подоланню, тоді важко людину утримати від прагнення розвинути у собі цю здатність. З іншого боку, тому, хто хоча би раз виявився здатним на власну концептуалізацію, стає важко, якщо не неможливо мислити не-концептуально. Увесь світ для такої людини з множини речей та знань перетворюється на єдину матрицю з багатьма варіаціями, кожна з яких постає як рецепт конструювання реальності.

Людмила Шашкова: у сьогоднішній дискусії бере участь Валентин Гладких, філософ і політичний оглядач, активний учасник багатьох дискусійних форматів у телеефірах з найактуальніших питань сьогодення. Чи вважаєте Ви, що філософські ідеї та аргументації сьогодні затребувані у громадських обговореннях?

Валентин Гладких: *філософія сьогодні перебуває між академізмом та вульгаризацією.* Розмірковуючи про місце і роль філософії у сучасному світі, на мою думку, треба зважати на кілька аспектів. По-перше, на неоднозначність самого розуміння того, чим власне є філософія. По-друге, кому і чому вона може бути потрібною сьогодні. По-третє, наскільки така потреба у філософії є об'єктивною (такою, що існує безвідносно до її усвідомлення чи не усвідомлення певним суб'єктом) або суб'єктивною (такою, що усвідомлюється або не усвідомлюється суб'єктом). По-четверте, хто і яким чином може задовольнити або задовольняє можливу потребу у філософії. І нарешті, наскільки 1) наше розуміння філософії 2) специфіка потреби (як усвідомленої, так і неусвідомленої) у філософії, 3) особливості задоволення цієї потреби впливають на філософію та сприйняття філософії?

Ретельне вивчення всіх зазначених аспектів виходить далеко за межі цієї доповіді, тому обмежимося лише побіжними зауваженнями і загальним висновком, який максимум можна сприймати виключно як тезу для подальшого обговорення та критики.

Отже, попри наявність на певних етапах своєї еволюції претензії на різні рівні "науковості" філософія, як на мене, це насамперед теоретична форма світогляду. Або як подекуди у найзагальнішому вигляді визначають філософію – це "раціональна самосвідомість людства". Причому особливим тут є не лише "зміст" – самосвідомість, але й спосіб творення цього змісту – раціональність. Цілком очевидно, що оскільки наявність свідомості та самосвідомості вирізняє людину поміж усього іншого і робить її буття особливим, потреба у "раціональній самосвідомості" – теоретичній формі світогляду – навряд чи зникне. Себто об'єктивна потреба у філософії існує і існуватиме доти, доки існуватиме потреба в самоусвідомленні.

Утім, із цього зовсім не виходить, що потреба у філософії з необхідністю усвідомлюється. Крім того, навіть за наявності такого усвідомлення, його рівень може бути різним як у окремих людей, так і в окремих суспільствах. І як би нам не хотілося, але "теоретична форма світогляду" – швидше ідеал, до якого прагнуть, ніж бодай кимось досягнута ціль. Важливим в цьому аспекті є також питання про шлях "прагнення" цього ідеалу: наскільки важливим у цьому процесі є вивчення історії філософії.

Вивчення історії фізики нічого не дає сучасному фізику і не є необхідним. Натомість важко сперечатися з Г. Гегелем, який стверджував, що єдиний спосіб опанувати філософію – це вивчити історію філософії. Крім того, за великим рахунком спосіб існування філософії – це критика, що вимагає якщо не глибокого знання історії філософії, то бодай знайомства з нею. А це вимагає щонайменше певних зусиль, докладати які далеко не у всіх є час, сили і бажання. Крім того, відкритим лишається питання щодо того, наскільки це можна зробити самостійно, без здобуття відповідної освіти – проходження необхідного вишколу.

Пояснити цю ситуацію можна за допомогою метафори. Об'єктивно існує потреба у здоровому способі життя, утім, далеко не всіма вона усвідомлюється. До того ж далеко не всі ті, хто усвідомлює доцільність здорового способу життя, насправді, ведуть такий спосіб життя. Крім того, цілком очевидно, що між здоровим способом життя, складовою якого є фізкультура, і спортом високих досягнень – прірва, оскільки спорт високих досягнень вимагає багаторічних, важких тренувань та самодисципліни, недосяжної для більшості фізкультурників (питання наявності чи відсутності таланту як передумови видатних досягнень досі лишається дискусійним). Така сама прірва є між тими, хто займається філософією, "прагнучи" ідеалу "раціональної самосвідомості", і тими, хто "задає стандарти" у цьому прагненні. Заради справедливості, треба зазначити, що прагнення ідеалу раціональності для себе зовсім не вимагає творення стандартів для інших. Так само як прекрасна фізична форма і відмінний стан здоров'я зовсім не вимагають встановлення світових рекордів.

Тут треба також звернути увагу на іншу крайність. Часто доводиться чути заяви про те, що вивчення філософії, зокрема читання всіх цих томів, які написали "римляни і греки для бібліотеки", – це марнування часу, бо "Критика чистого розуму" у житті ніколи не знадобиться. Треба чесно визнати, більшості тих, хто гортав сторінки "Критики чистого розуму", вона насправді в житті ніколи не знадобиться... Так само як не знадобляться диференціальне числення чи вміння вирішувати квадратні рівняння. Але може знадобитися здатність мислити, яка формується у процесі читання філософських творів; здатність до раціональної критики, яка розвивається у процесі філософських дискусій тощо. Гантели і штанги також нікому в житті не знадобилися, але фізична форма, досягнута завдяки вправам із гантелями, нікому не завадила, а декому, можливо, навіть врятувала життя.

Отже, заняття філософією безвідносно до того, чи вони є самодостатньою діяльністю, спрямованою на "встановлення стандартів раціональності" (неважливо, у ролі спортсмена або тренера), чи є лише допоміжним засобом розвитку інтелектуальних здібностей, які застосовуватимуться в інших сферах діяльності, є щонайменше корисними якщо не необхідними.

Потреба у філософії існує як для людства загалом, так і для окремого індивіда, навіть якщо не усвідомлюється. Заняття філософією не лише "примножують скорботу", але й дарують втіху. А головне – здатність мислити може принести знання, що є владою. Утім, усе це є лише приємним і корисним побічним продуктом – рекламним контрактом для олімпійського чемпіона. Головним для кожного, хто береться за вивчення філософії, як і дві з половиною тисячі років тому, лишатиметься любов до мудрості.

І тут варто зупинитися на останньому важливому аспекті.

Кількість примірників філософської літератури суттєво перевищує кількість студентів та викладачів філософських факультетів, що опосередковано свідчить про те, що коло осіб, які усвідомлюють потребу в "теоретичній формі світогляду", не зводиться до кількості тих, хто займається філософією професійно. І тут виникає запитання: наскільки сьогодні взаємодіють філософія академічна і філософія масова. У відповіді на це запитання проявляється основна небезпека для філософії, яка, з одного боку, може стати надмірно академічною і недосяжною для більшості зацікавлених людей, а з іншого боку, навпаки – вульгаризуватися і, утративши "теоретичність" і "раціональність", фактично стати тотожною "стихийному буденному світогляду".

Продовжуючи вже неодноразово використану аналогію, зазначу, що, можливо, варіантом вирішення цієї дилеми є приклад відносин між професійним спортом високих досягнень та масовим фізкультурним рухом. З одного боку, професійний спорт є не лише сферою, де встановлюються нові результати (стандарт), але й своєрідною лабораторією, де розробляються нові методи і методики досягнення цих результатів; водночас масовий фізкультурний рух не відокремлений від цих стандартів, а методики рано чи пізно стають досяжними практично кожному зацікавленому індивіду, що зрештою веде до суттєвого поліпшення загально рівня "аматорського спорту". Крім того, постійне спостереження за досягненнями професіоналів мотивує аматорів покращувати власні результати. І треба сказати, що сьогодні чимало аматорів у багатьох видах спорту демонструють результати, які ще вчора були недосяжними для більшості професіоналів.

Безумовно, філософія не спорт і проводити аналогії, мабуть, недоцільно хоча б тому, що у філософії, на відміну від спорту, відмінність між професіоналом та аматором не завжди помітна неозброєним оком. Утім, кожен, для кого філософія є сферою професійною діяльності, мусить усвідомлювати, що саме він/вона мусить визначати "стандарт", яких будуть прагнути інші, а тому, по-перше, мусить бути "на видноті" (давати можливість іншим бачити і чути себе. Пригадується сократівське "заговори зі мною, щоб я тебе побачив"); а по-друге, мусить бути "на висоті" – досягнення (Фалес таки мав рацію, коли довів корисність філософії розбагатівши), мислення, рівень усвідомлення проблем, підходи до їх розв'язання мусять відрізнятися у кращий бік від "середньостатистичних прикладів" і бути помітними навіть для неозброєного ока.

На жаль, принаймні наразі й принаймні в Україні, усього цього не спостерігається. Філософи, за рідкісним виключенням, або сховалися в академічних вежах зі слонової кістки, або замкнені у своїх "інтелектуальних гетто". А між тим, хоч як це парадоксально, "академізм" і "снобізм" професійних філософів з необхідністю веде до "вульгаризації" масової філософії. Запобігти цьому можна лише максимально якісно і професійно задовольняючи потребу у філософії тих, хто цю потребу усвідомлює, і працюючи над виникненням такої потреби у тих, хто наразі її не усвідомлює.

Людмила Шашкова: у роботі круглого столу беруть участь магістри, які навчаються за спеціальністю "філософія". Це наші колеги, які активно залучаються до вітчизняного філософського дискурсу. Цікаво почути, як вважає Денис Чернецький, – що надає дієвості формату присутності філософії в публічному просторі?

Денис Чернецький: Вихід філософії в публічний простір – це питання, яке відкривається по свіжих слідах. Наприклад, можна сказати, що філософія, в її найбільш широкому розумінні, майже ніколи не зникла з публічного простору. Але коли йдеться про академічну філософію, то тут радше варто говорити про несистемне і локалізоване зародження стосунків. Тому я б акцентував увагу не на філософії в публічному просторі, а на філософіях.

Філософи вже давно не є носіями істини чи істинного знання, хоч подібні претензії мають деякі сучасні інтелектуали. Це ускладнює ситуацію публічності, адже з перенесенням філософії в публічний простір також переноситься і диспут, ідеологічні, світоглядні, моральні, звичаєві настанови конкретного філософа. І якщо академічні війни філософських позицій для студентів-філософів стають підґрунтям майбутньої самоідентифікації, то в публічному просторі ситуація ускладнюється непередбаченою слухача. Може, це прозвучить дещо пафосно, але якщо відбувається публічна війна філософій, то, так чи так, будуть жертви. І ними переважно ставатимуть нові адепти філософій. Не варто забувати також про те, що, на відміну від навчання на профільних факультетах, слухачі обмежують свій освітній простір кількома філософами, які, на їхню думку, найповніше допомагають їм наблизитися до обраної сфери. За таких умов філософ стає іноді не просто лектором і ретранслятором певних знань, але й наставником і джерелом обґрунтування позиції. Це своєрідна форма філософського монологу. І зрозуміло, що людині, для якої філософське поле є новим, буде доволі складно вибудувати критичну позицію щодо певних суджень публічного філософа.

Таким чином, перед нами постають дві засадничі проблеми: по-перше, відповідальності за висвітлення ідеї і деконструкції позиції, переконань слухача з неакадемічного філософського простору; по-друге – навмисне уникнення гострих дискусій і заочна критика опонентів, а отже, некритичний характер публічної філософії. Я пропоную поставити під питання позитивну роль філософії: урахувати ризики відсутності діалогу між публічними філософами і задуматися над наслідками впливу філософії на суспільство. Це не нівелює важливості публічності філософів, але дозволить уникнути багато проблем і закидів до філософії загалом.

Думаю, що ми всі знайомі з випадками, коли прочитання Ф. Ніцше, К. Маркса чи М. Гайдеггера без попередньої підготовки призводило до радикалізації їх ідей. Мене особисто бентежить зростання в Україні праворадикальних і ліво-радикальних рухів, а також все частіші випадки закладання в їх ідеологічний фундамент викривлених позицій філософів ХХ ст. Академічна філософія тут не може стояти осторонь. Йдеться не про виправлення помилок чи апеляцію до експертної позиції, а про створення простору для діалогу, де вона конкуруватиме з філософськими ідеями й легітимуватиме власну значливість для суспільства.

З погляду цього треба розрізнати:

- переконання філософа, які відображаються у публічному висловленні власної позиції: саме тут виникає найбільше питань і криється найбільша небезпека. Досвідчений лектор може зруйнувати світоглядну ідентичність слухача, вдаючись до витончених ідейних маніпуляцій. Негативний аспект – у нав'язування авторитетності власної позиції. Для недопущення подібних випадків саме і необхідні публічні диспути філософів;
- інструментарій філософії – я маю на увазі функціональний зріз академічної філософії. Тобто те, що філософія може дати особистості й суспільству.

Філософія не лише розвиває критичне мислення – бачити суспільну роль філософії виключно в цьому є її необхідним обмеженням. Вона навчає приймати і розуміти позицію іншого. Це надбання плюральності сучасної культури, де серед хаосу ідей зароджується інтелектуальна толерантність. Не лише критикувати й підважувати – але й змінюватися, бачити власні помилки і визнавати їх.

У сьогоднішній дискусії пролунала думка про те, що філософія не потребує ходіння в народ. Але як тоді люди будуть дізнаватися про філософію? У найкращому разі – через філософську літературу (Х. Л. Борхес, Ж.-П. Сартр, Г. Гессе). Але здебільшого цей шлях починається з езотеричної літератури, спрощеного прочитання Ф. Ніцше, З. Фрейда й К. Маркса. Таким чином філософи гублять власну аудиторію і поступово втрачають соціальну цінність.

Це очевидні речі, однак сучасних українських філософів, які займаються системним PR і просуванням у медіа, можна перелічити на пальцях. XXI ст. не терпить елітарності: навіть масова культура, яка в XX ст. зазнавала нищівної критики філософів, наразі працює на кілька рівнів. Одним із них є висвітлення філософських проблем і ідей. Публічна філософія розширює горизонт особистості, дає їй можливість взяти більше від культури. Розвиток критичного мислення, формування толерантного ставлення до Іншого і розширення культурного простору – це те, що може дати публічна філософія сучасному українцю.

Людмила Шашкова: хочу надати слово Олексію Якубіну і запитати: Ви водночас є і політичним аналітиком, експертом у цій царині, і академічним викладачем, як з Вашого погляду, чи існує, або ж залишається в українському суспільстві, яке є значною мірою заполітизованим, запит на знання філософське?

Олексій Якубін: питання зв'язку знання, влади, політики часто баналізується. Або звучать тривіальні для європейської традиції відсилання до платонівського "філософа на троні" (хоч би що це означало насправді) і беконівської крилатої фрази "знання – це влада" або в стилі панівної в нашій країні риторики "управлінського неолібералізму" чути мантри – "нам потрібні технократи у владі, без жодної політики".

Що обертається на ситуацію, коли значна частина суспільства залишається взагалі без засобів впливу на ту політику, що її пропонують технократи. Які дуже часто, проте, пропонують дуже ідеологізовані політичні рішення в інтересах далеко не більшості. А якщо спробувати до цих розлогих дискурсів додати критичну роль філософії (прикладних філософів) чи соціальних наук в широкому розумінні, в процесах роботи з політикою – це може взагалі видасться збиваючим з пантелику.

Проте лише в першому наближенні адже саме вони мають концептуально-когнітивні моделі осмислення цих речей – і це точно додасть кращого прояснення наявних зв'язків. Арістотель виокремлював три типи знання, які доповнюють один одного. "Епістема" – 1) знання істини/хиби – логічно не суперечливе знання про сутність речей/ідей, знання загальних принципи. "Техне", 2) – знання, як щось робити – наприклад, пекти хліб чи щось будувати, і 3) "фронеzis" – знання моменту й контексту. Якщо ці типи пов'язати з політикою – як сферою нашого спільного буття, тим, що нас зв'язує – то всі вони можуть бути з нею кореспондовані. Хоча й у різних пропорціях. І в різний час.

Видається очевидним, що освоєння політики починається з усвідомлення її загальних правил та принципів побудови – проте це може лише сформувати уявлення про її форму. Сама форма не вказує якими є конкретні політики. Як чашка не вказує, що з неї ви будете пити – воду, каву чи ще щось. Але ця форма-структура створює можливість взагалі їх проявлення. Тобто засадничо вона є плюралістичною, ну або ліберальною. В сучасних умовах таку роль часто виконує Конституція. Як гарантія прав і свобод громадян. І засадничих політичних відносин – право обирати і бути обраними. Межами тут є заборона тих конкретних політик – які можуть зруйнувати саму конституцію. В європейському контексті – це фашизм і нацизм. Саме вони не повинні "звучати в політії" адже не визнають цю засадничу структуру. Хочуть її зруйнувати. Тобто пропонують не політичне життя або до чи постполітичне. Але виникає багато сумнівів: чи в такому разі зможе існувати конкретний "поліс" і ми в ньому – адже "за межами полісу можуть жити тільки Боги та звірі" (той самий Арістотель). Такий погляд може видатися дещо ангажованим, чим він насправді й є. Це щось із серії габермасівського "конституційного патріотизму" і орієнтації на історичність.

Рівень "техне" не обов'язково пов'язаний з системним уявленням про політику та її принципи. Навпаки, тут можуть бути присутні конкретні управлінці, функціонери, активісти і часто, політики – вони займаються політикою повсякденно і буденно – але не дуже над нею міркують структурно поза межами своїх дій. Тут "дії" це і рішення, розв'язання чи створення проблем для інших мешканців політії. Для них це рутинна. Часто на рівні – так треба робити чи ці речі діють. Політика тут – це конкретні дії. І знання-вміння щодо них. Цьому теж можна навчитися. Можна розуміти змісти цих одиничних дій у прив'язці до епістемічної структури політики (яка самими учасниками може видаватися природною, хоча по суті вона є штучною – створеною самими людьми). Цим часто займаються представники різних соціальних наук. З іншого, якщо ми говоримо про режими, де влада обирається – то і більшість громадян знає про цей тип беручи участь у виборчих рутинізованих процедурах.

І "фронеzis" – це рівень мислення у термінології Арендт. Тобто те, що є діалогом самим з собою про політику, конкретний вибір і кроки в ній. Але він відбувається наодинці – а от його результати можуть бути помітними іншим, як в повсякденному житті, так і у вигляді певних виражених сенсів про політику. І парадоксальність цього рівня в тому, що він є засадничо притаманним всім людям, як "політичним тваринам". Ми його здобуємо соціалізуючись, засвоюючи мову. Але з іншими можемо поділитися лише його результатом – а не самим мисленням. Тож знати про політику, не обов'язково означає мислити про неї або в ній, цим фронеzisним знанням. Це часто може бути небезпечним, адже такі відповіді можуть бути нам неприємними, вести до кар'єрних проблем, або взагалі остаркізму в політичному житті. Інколи, навіть ті, хто вивчають політику воляють не мислити про неї, а залишатись на рівні вже існуючих формальних концертів. А от далеко від академії людина може почати мислити. І знаходити відповіді якими вже зможе поділитися з іншими. Адже ми всі знаємо відповіді. Проте не завжди готові вдаватися до мислення для їх отримання. Тим паче, що в нас є й два інші типи знання про політику.

Людмила Шашкова: до нашої дискусії долучаються аспіранти. Златиславе (Златислав Дубняк), а чи маєте Ви вже деякі "польові" дослідження сьогоднішньої тематики?

Златислав Дубняк: я вважаю, що "**філософія на шляху до публічності**". За останнє десятиліття в Україні помітним став поступовий вихід філософії у широку публічну сферу. Доречно згадати круглий стіл "Філософська думка" (Пролеєв Сергій, Кебуладзе Вахтанг, Богачов Андрій. Філософія у публічному просторі: Між академічністю й популярністю. Круглий стіл "Філософської думки". Філософська думка, № 1. 2017). Це відбувається завдяки різним процесам, серед яких: університетські ініціативи, зустрічі філософських клубів, майстер-класи філософів на освітніх платформах, YouTube-матеріали філософів, видання популярних філософських праць і перекладів, публікації філософами газетних статей тощо. Сьогодні з'являються щоразу більше зацікавлених філософськими літературою й поглядом на світ. Для кожного, хто розуміє філософію як спільне людське призначення, хто розглядає здатність філософувати як невід'ємну складову цивілізованості, останні зрушення в бік публічності дарують надію і натхнення. Однак наразі масштаби цих змін невеликі, а фактори протидії залишаються доволі міцними.

Крайній варіант непорозуміння між академічними філософами і широкою неакадемічною спільнотою – це взаємна відчуженість. Широкий загальний суспільства не розглядає філософію як цінне чи бодай цікаве заняття. У дію входять різного кшталту стереотипи стосовно абстрактності, непрактичності і догматичності філософських знань. З іншого боку, філософи закриваються в межах свого академічного середовища (університетів, інститутів), не бажають зіштовхуватись із непередбаченою публікою. На щастя сьогодняшній рух на зустріч один одному розпочинається. Як мінімум, частина із менш-більш освіченої публіки нині проявляє інтерес до філософських матеріалів і подій. Згадані вище зміни створюють можливості принаймні для того, щоб ті, хто мають необхідні інтелектуальні задатки чи культурні цінності могли прилучитися до багатства філософії. На мою думку, щоб ця конструктивна тенденція продовжувала набирати оберти і охоплювала ширше коло людей, зі свого боку, академічні філософи повинні вести роботу над собою в аспекті адаптації філософування до нетипової аудиторії.

Згідно з моїми спостереженнями, на цьому шляху філософам варто уникати деяких крайнощів. По-перше, вихід у публічний простір, залучення широкої аудиторії містить загрозу перетворення філософського дискурсу в засіб емоційного задоволення, об'єкт споживання, предмет видовища, іншими словами, у все що завгодно, окрім діяльності й методу пізнання. Основний меседж філософії – це раціональне розкриття того, що окрім "видимого" світу існує світ "невидимий, окрім "звичного" світу – "інший" світ, а також того, що людина має прямий доступ до зміни себе й оточуючого світу. Культура філософування з давніх часів побудована на цих засновках. Тож відхилення від цієї основи збиває філософію на манівці. Це поширена проблема там, де філософія стає публічною, адже запити публіки завжди тягнуть до "видимих" благ на зразок гедоністичного задоволення чи утилітарної користі.

По-друге, академічним філософам притаманно зберігати всі свої наукові звички, навіть коли вони спілкуються з нефармовою аудиторією. Часте використання спеціальних термінів, високий стандарт вимог до співрозмовників, відсторонений спосіб комунікації – усі ці шаблони зберігаються в невідповідних умовах. Переїнятися філософією непередбаченої людини за таких обставин майже неможливо. Сьогодні в Україні збільшується кількість філософів, що стають публічними. Але вони знаходять успіх, з ними бажає спілкуватися аудиторія тоді, коли вони готові змінити частину своїх академічних методів і настанов. Взаєморозуміння і потреба у філософії з'являються у просторі, де оперують художніми образами і метафорами, наводять точні ілюстрації ідей, приділяють увагу типово людському (повсякденності, почуттям, цінностям), розглядають один одного як рівних учасників дискусії, застосовують ефективну координацію дій тощо. Нова аудиторія потребує нового комунікативного й педагогічного підходу.

Зв'язок між філософом і широким колом суспільства залежить і від низки інших чинників, як, наприклад, фінансування експертних послуг видавництвами й освітніми платформами, актуальний рівень попиту у населення тощо. Не зважаючи на складну сукупність чинників, на мій погляд, майбутня публічність філософії лежить в руках самих філософів. Один з наступних кроків у нашій ситуації – це прийняття специфіки ширшого публічного кола й адаптація філософування до неї. Здається, що, лише відштовхуючись від подібної установки можливе поступове формування інтелектуальної культури народу і попиту на філософію; сподіватися на самостійне формування інтересу до філософії у суспільстві – занадто оптимістично.

Людила Шашкова: варто згадати, що деякі філософські і міждисциплінарні теми останнім часом є надзвичайно популярними і користуються підвищеним інтересом серед людей більш-менш причетних до сучасної науки і технологій, принаймні всі ми сьогодні є користувачами їх найновітніших досягнень. Анна Одинець навіть запропонує деякі розв'язки в царині однієї з таких тем – філософії свідомості.

Анна Одинець: я назвала би свій виступ так: **"Свідомість як "схема уваги" за Майклом Грациано і штучний інтелект"**. У публічному просторі існують кілька філософських тем, які останні роки незмінно є у тренді не тільки для вчених, але й для звичайних людей. Це філософія свідомості та штучний інтелект. А їх об'єднання гарантовано викликає живі палкі дискусії. Пропоную розгляд нової гіпотези стосовно першої теми та її інтерпретація у другій.

Зустрічаючи нову теорію, я завжди співвідношу її з власним світовідчуттям. Ця гіпотеза в нього вписується.

Майкл Грациано – американський професор психології і неврології в університеті Принстона, така міждисциплінарна сфера інтересів привела його до створення нової гіпотези про природу свідомості, яку він назвав **"схемою уваги"**. **"Увага, – пише автор, – це метод обробки даних, тобто спосіб, яким мозок нормує свої обчислювальні ресурси"**. Це метод, який еволюційно виник, ускладнився та є контрольований головним мозком для виділення критично важливих чинників для виживання. Це здатність фокусуватися та вносити предмет фокусування в загальну схему попереднього отриманого досвіду (кожне окреме яблуко ми миттєво розпізнаємо та відносимо до класу яблук). Вся інформація, яка потрапляє до мозку не могла оброблятися з однаковою якістю, тому важливо було виділяти найважливіші сигнали (Graziano, MSA. God, Soul, Mind, Brain: A Neuroscientist's Reflections on the Spirit World. – Teaticket MA : Leapfrog Press, 2010).

Але як від обробки даних здійснюється перехід до свідомості? М. Грациано вважає, що вся справа в контролі та моделювальній здатності. Щоб контролювати складне явище потрібно його спростити, потрібно створити його модель: **"увявіть собі військового генерала з його іграшковими арміями, розташованими на мапі: ця модель дає йому просте, але корисне уявлення – нехай і не зовсім точне, але доволі зручне, щоб розробити військову стратегію"**. Так і мозок, обробляючи, спрощуючи предмет чи явище, привласнює його собі – вносить у власну схему. Коли мозок направляє свою увагу на модель X, він приписує досвід моделі X собі для того щоб відслідковувати фокус уваги, який постійно змінюється. Кожен новий рух реєструється, спрощується та вноситься в вже існуючу схему. Мозок припише собі властивість X і на неї буде спрямована увага.

Основою теорії схеми уваги служить проста ідея: свідомість є схематичною моделлю стану уваги. У цій гіпотезі свідомість не є емерджентною властивістю, або метафізичним випромінюванням, вона є самою інформацією, що обчислюється експертною системою. Тобто абсолютною матеріальною обумовленою властивістю. Когнітивний "механізм" може отримувати доступ до інформації, формулювати її та повідомляти в формі мови. Коли мозок говорить про те, що він свідомий, він передає певну інформацію, оброблювану всередині нього, як і будь-яку іншу доступну йому інформацію. Немає ніякої необхідності перетворювати щось в примарну субстанцію, обмірковувати, а потім повертати назад в світ причин і наслідків.

Другий важливий момент – це постійна спрямованість на обчислення уваги іншої особи. (Б усвідомлює, що Х). Це соціальний інтелект. Реконструкція фокусу уваги іншого на предмет. До цього додається третя важлива риса: обчислення проводяться не тільки щодо того, що інша особа усвідомлює, що Х, а також про те, що "я усвідомлюю, що Х". Коли ми інтроспективуємо власне усвідомлення або приймаємо рішення про наявність або відсутність нашого власного усвідомлення того чи іншого предмета, ми покладаємося на ту саму схему, досвід якої полягає в обчисленні інформації про обзнаність інших людей.

Свідомість найкраще можна описати як модель сприйняття. Це не тільки та інформація, яка може бути вербалізована, це цілий комплекс складних обчислень, який містить насамперед просторове відчуття. Усвідомлене сприйняття, наприклад, іншої людини, це не просто моделювання її думок та емоцій, а моделювання цих властивостей в певному просторі, локалізація, орієнтація та прив'язка до певного місця. *"Ми не просто реконструюємо, що Білл вважає це, відчуває це і розуміє іншого, але ми сприймаємо ті ментальні атрибути, як локалізовані всередині і виходячи з Білла. У цій гіпотезі, через використання механізму соціального сприйняття, ми привласнюємо власність усвідомлення розташуванню всередині себе"*.

Самосвідомість є особливою через те, що наш організм у безперервному доступі сам до себе, він спроможний аналізувати власний стан більш повно та детально, ніж інших людей. Усе дивовижно логічно.

Виходячи з такого розуміння, легко піти на крок вперед до штучного інтелекту. Якщо взяти до уваги те, що інтелект і біологічний і технічний опирається на обчислювальні здатності, то ми бачимо багато спільного. Перш за все, для обчислення потрібна матеріальна основа. Вона є в людей, є і в техніки (бо будь-яке штучне творіння існує або на базі матеріальних автономних процесорів, або під'єднані до серверу, але безперечно мають "тіло"). З приводу вхідних даних різниця тільки в їх різноманітті. Найпростіше з текстовими даними – мовою, бо врешті-решт будь-який ШІ зараз запрограмований якоюсь мовою. Уже важче з образною інформацією, бо її обчислення потребує більших потужностей. Але це тільки питання часу, коли будуть відтворені всі п'ять основних перцепцій. Принцип залишиться таким самим. У робототехніці є поняття про "теорію управління", і воно говорить нам про те, що якщо машина, така як мозок, контролює щось, то вона має внутрішню модель цієї речі. Вона точно так, як людський мозок, систематизує та фільтрує, залишаючи загальний образ, точно так "прописаний" на матеріальному носії, як і у людини. Отже, ШІ – за доволі високого рівня обчислення – здатний "усвідомлювати" навколишнє (Graziano, MSA; Kastner, S (2011). Human consciousness and its relationship to social neuroscience: A novel hypothesis. *Cog Neurosci.* 2 (2): 98–113).

Але навколишнє ніколи не може бути статичним, воно завжди динамічне. Тому, обчислюючи вхідну інформацію, машина так само буде відносити в категорію "особа" всіх, хто буде мати набір певних рис. А отже, приписувати їй такі ж властивості, які матиме сама, а отже, стежити за фокусом уваги іншої особи. Так штучний інтелект долучиться до соціального інтелекту.

Із самосвідомістю теж аналогічно. Машина матиме більш деталізовані дані про власний стан, зможе обробляти їх постійно так, як людина рефлексує над своїми. Уявлення моделі власної істоти, компактно зібране у схему уваги до себе, буде створювати так, як створює у людини відчуття власного Я. А локалізація, яка обумовлюється безперервним потоком просторових даних, допоможе це "власне Я" розмістити саме "тут". Тут – всередині власного тіла і, одночасно, розташовану в цьому часі і просторі.

Хіба не з цього складається свідомість? Це розуміння, хто ти; розуміння, де ти; розуміння, хто/що навколо; моделювання можливих майбутніх подій та пам'ять про минулі! (M. Graziano, MSA How the light gets out. [<https://aeon.co/essays/how-consciousness-works-and-why-we-believe-in-ghosts>]).

Для мене гіпотеза свідомості як схем уваги М. Граціано виявилася дуже переконливою. Вона демонструє, на яких засадах формується свідомість у людей і з цих засад можна розглянути можливість існування свідомості у машин і штучним інтелектом. А ця проблематика і фахівцям, і пересічним людям прояснює можливі майбутні перспективи.

Людмила Шашкова: усі учасники Круглого столу зазначили, що тема, порушена в обговоренні, надзвичайно актуальна й важлива. Я погоджуюсь з тим, що вона важлива і як дискусійна для науковців, і як практично-прикладна. Сучасна людина (а це ми з вами) протягом життя лише одного покоління є свідком, учасником і навіть дівцем процесів зміни не одної, а цілої низки культурних періодів, або навіть епох. Якщо раніше людина орієнтувалася на визначену структуру культурних цінностей, які регулювали життя багатьох поколінь протягом цілих століть, то в ситуації сьогодення здатність до культурної трансформації стала необхідною умовою адаптації людини до контекстуальних змін. Це означає акцентування здатності працювати не лише зі знаннями, а й культурними ситуаціями, різними ментальностями, ба більше – не маніпулювати інформацією з конкретної галузі знань, а вміти утворити культурну ситуацію, яка породжує вміння працювати зі смислами. У такому аспекті, безперечно, значний евристичний потенціал мають, на мою думку, заняття філософією, ознайомлення зі світовою філософською спадщиною. І людині це потрібно насамперед задля того, щоб сформувати і запропонувати нові альтернативи для себе, а, можливо, і для інших.

Учасники дискусії висловилися щодо цілої низки питань, починаючи зі з'ясування наявності кризи філософії чи її ренесансу в Україні, необхідності для філософа "ходіння в народ" чи сидіння у "вежі зі слонової кістки", і врешті-решт – оптимістичного чи скептичного налаштування з приводу зростання інтересу до філософії в широких колах і зниження її статусу на академічному рівні. Кожен з учасників дискусії позначав нові виклики, що постають перед філософією, і необхідність враховувати новий контекст, в якому існує філософія.

Отже, філософія лише на шляху до публічності, а щоби залишатися в цій сфері, з'ясовується, потрібна "любоб взаємна", не бути монологічною, а вести діалог чи полілог. Тому життєво необхідним для філософів є продукування нового простору комунікації, як філософського, так і навколо філософського, використовуючи рефлексійні й методологічні можливості філософії, спрямовані на розширення смислових горизонтів, розвиток критичного мислення, розуміння інтелектуальної і смисложиттєвої позиції іншого. За словами одного з учасників, не лише критикувати й підважувати – але й змінюватися.

Дякую всім за участь, глибокий рівень обговорення, щирість і зацікавленість у висловленні власної думки!